

ri olduğunu zikreder (*Mu'cemü'l-büldân*, I, 265; III, 115; IV, 128, 268; V, 55, 422). Arım selinden sonra Arap yarımadasına dağılan Benî Zübeyd ile diğer Arap kabileleri arasında mücadelelere sıkça rastlanır. Câhiliye döneminde Cerm b. Rabbân'la ittifak kuran Benî Zübeyd ile (Bekrî, I, 41-42) Hâris b. Kâ'b'ın kollarından Benî Ziyâd arasında cereyan eden Yevmü'l-Erneb adıyla meşhur savaş şiihlere konu olmuştur (Taberî, V, 466). Aynı şekilde neşet ettikleri Benî Mezhic ile birlikte Âmir b. Sa'saa kabilesiyle yaptıkları Feyfürrîh savaşı da kabile tarihlerinde önemli bir yer işgal etmiş, bu da şiihlere yansımıştır (Bekrî, III, 1038).

Araplar'ın meşhur putlarından Zülhalesa'ya tapan ve Hums'a dahil kabileler arasında yer alan Benî Zübeyd mensuplarının İslâm öncesinde Mekke ile ticarî ve dinî ilişkileri vardı. Hilfû'l-fudûl topluluğunun kurulmasında Zübeyd kabilesi mensuplarının uğradığı haksızlıklar büyük rol oynadı. Câhiliye döneminde Kureys'in kollarından Benî Sehm'in müttefiki olan ve ilk Habeşistan hicretine katılan Mahmiye b. Cez' gibi İslâmiyet'e erken girenler varsa da kaynaklarda hakkında çeşitli rivayetlerin bulunduğu Benî Zübeyd'in Müslümanlığı kabul etmesi Medine döneminde gerçekleşti. Zübeyd kabilesinin reisi Muhadramûn şairlerinden Amr b. Ma'dikerib, Mezhic'in diğer kolu Benî Murâd'ın ileri gelenlerinden Kays b. Mekşûh'a Hz. Muhammed'in nübüvvet haberini araştırmasını ve doğru olduğu takdirde toplu halde İslâm'a girmeyi teklif etti. Kays'ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine Amr, kabilesinden on kişi ile beraber 10 (631) yılında Medine'ye gitti ve Sa'd b. Ubâde'nin evinde misafir kaldı. Hz. Peygamber'le görüşen Amr b. Ma'dikerib ile beraberindekiler İslâmiyet'i kabul ettiler ve şehirde birkaç gün kaldıktan sonra kendilerine verilen hediyelerle birlikte yurtlarına döndüler. Amr, Medine'den dönerken kabilesinin reisi olarak kaldı, ardından, daha önce Müslümanlığı benimseyen ve Zübeyd kabilesinin de yaşadığı bölgeye vali tayin edilen Ferve b. Müseyk'e bağlandı (İbn Sa'd, I, 248; Taberî, III, 132). Diğer bir rivayete göre ise Resûl-i Ekrem, 10 (631) yılında Medine'ye gelip İslâmiyet'i kabul eden Yemen'in Benî Murâd kabilesi reisi Ferve b. Müseyk'in geri dönmesi sırasında onunla birlikte Hâlid b. Sa'id b. Âs'ı Yemen bölgesine zekât âmilliği göreviyle yolladı. Hâlid, yolda Amr b. Ma'dikerib'in adamlarından bir grupla karşılaşarak onlarla mücadeleye girişti. Hâ-

lid'in, Amr'ın karısını ve Zübeyd kabilesinden bazı kimseleri esir alması üzerine Amr ondan esirleri geri vermesini istedi ve İslâmiyet'i kabul edeceklerini bildirdi. Hâlid buna rıza gösterince onlar da müslüman oldular.

Zübeydiler'in bir kısmı reisleri Amr b. Ma'dikerib ile birlikte, Resûl-i Ekrem'in rahatsızlığını fırsat bilerek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî'yi desteklediler ve irtidat hareketleri içinde yer aldılar (Taberî, III, 326). Kabilenin ileri gelenlerinden Amr b. Fuhayl ile Amr b. Haccâc'a bağlı bazı Zübeydiler, Amr b. Ma'dikerib'e muhalefet edip irtidat olaylarına katılmadılar. Ancak onların irtidat hareketlerine katılmasında kabile rekabetinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar bölgenin idaresini kaptırdıkları vali Ferve b. Müseyk'i çekemedikleri için Esved'e katılmışlardı. Esved el-Ansî'nin ortadan kaldırılmasından sonra Zübeydiler, esir alınarak Medine'ye gönderilen ve halife Ebû Bekir tarafından affedilen Amr b. Ma'dikerib ile birlikte tövbe edip İslâmiyet'e döndüler ve ilk İslâm fetihlerine iştirak ettiler. Bazı Şii kaynaklarında, Resûl-i Ekrem'in irtidat eden Amr b. Ma'dikerib üzerine Tebük Gazvesi'nin ardından Hz. Ali kumandasında bir seriye gönderdiği rivayet edilmektedir (Mahmudov, s. 382-383). Daha sonra Zübeydiler'in bir kısmı anavatanları olan Güney Arabistan'da kalmaya devam ederken diğer bir kısmı yerleştikleri Irak, Suriye, Mısır, Filistin ve Endülüs'te siyasî ve askerî bakımdan etkili rol oynadılar; Kâdisiye Savaşı'na katıldılar. Siffin Savaşı'nda Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ordusundaki Mezhiciler'in başında Muhârik b. Hâris ez-Zübeydî vardı. VI. (XII.) yüzyılda Şerât ve Belkâ bölgesinde bir hânedan kurmaya çalışan Müferric b. Dağfel et-Tâî'nin soyundan Fazl b. Rebîa'yı destekleyenler arasında Benî Zübeyd de vardı. Osmanlı Devleti ile İran arasında 14 Muharrem 1049'da (17 Mayıs 1639) imzalanan Kasrışirin Antlaşması'ndan sonra Bağdat ve çevresinde huzursuzluklara yol açan ve İranlılar'ın Basra'yı ele geçirmesine katkıda bulunan kabileler içinde Benî Zübeyd de bulunuyordu.

Mahmiye b. Cez, Abdullah b. Hâris ez-Zübeydî ve Safiyye bint Mahmiye gibi sahâbilerin mensup olduğu Benî Zübeyd ile Zebîd şehrine mensup olanların nisbeleri aynı şekilde yazıldığından bunlar birbirine karıştırılmıştır. Zübeyd kabilesinin meşhur şahsiyetleri arasında Mısır'ın fethine katılan Ziyâd b. Cez', Kûfe eşrafından Amr b. Haccâc, hadis âlimleri Muhammed b.

Velifid b. Âmir ile Yezîd b. Amr, meşhur dil ve edebiyat âlimi Ebû Bekir ez-Zübeydî, fakihlerden Ebû Abdullah ez-Zübeydî ile Muhammed b. Hüseyin ez-Zübeydî, dil bilgini Muhammed b. Abdullah b. Mezhic el-İşbilî sayılabilir. Benî Zübeyd günümüzde neşet ettiği Benî Mezhic içinde Yemen ile Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinde, Körfez ülkelerinde, Irak ve Suriye'de varlığını sürdürmektedir. Abbas el-Azzâvî 'Aşâ'irü'l-'Irâk adlı eserinde Benî Zübeyd'in XII. (XVIII.) yüzyılda Irak'ta faaliyet gösteren kolları ve reisleri hakkında bilgi verir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Kahire 1987, I, 356; IV, 309; İbn Sa'd, *eğ-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 238, 247-248, 281; IV, 40; VI, 58-59; VII, 345; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), s. 147; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Melhas), I, 179; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (nşr. Muhammed el-Huceyri), Beyrut 1416/1996, s. 301, 507-509; Belâzürî, *Ensâb* (Zekkâr), II, 279; a.m.f., *Fütûh* (Fayda), s. 171; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 132, 326, 484; V, 106, 466; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 386-387; Bekrî, *Mu'cem*, I, 31, 41-42, 196, 305, 309; II, 650-651; III, 1038; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 3, 265; III, 115; IV, 128, 253, 268; V, 55, 422; Abbas el-Azzâvî, 'Aşâ'irü'l-'Irâk, Bağdat 1365-66/1946-47, I, 31, 33, 48, 135, 139, 181, 186, 190, 267, 268; II, 83, 110, 140, 193, 206, 209; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 456-457; VI, 270, 363; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 20, 58-61, 117-118; Muhammed b. Ahmed el-Hacerî, *Mecmû'u büldâni'l-Yemen ve kabâ'ilihâ* (nşr. İsmâil b. Ali el-Ekva'), Beyrut 1404/1984, I, 391-394; Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 2011, s. 382-383; H. Ahmet Sezikî, "Amr b. Ma'dikerib", *DİA*, III, 88.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

ZÜBEYDE bint CA'FER

(زبيدة بنت جعفر)

Ümmü Ca'fer Zübeyde bint Ca'fer b. Abdillâh el-Mansûr b. Muhammed el-Abbâsiyye el-Hâşimiyye (ö. 216/831)

Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşid'in hanımı, Emîn'in annesi.

145 (762) yılında Musul'da Harp Sarayı'nda doğdu. Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr'un torunudur. Babası Halife Mehdî-Billâh'ın kardeşi, annesi Selsebil bir câriye ve Mûsâ el-Hâdî ile Hârûnürreşid'in annesi Hayzûrân'ın kız kardeşidir. Hâşimî / Abbâsî ailesinden halife doğuran tek kadın olan Zübeyde'nin asıl adı Ümmü Aziz veya Emetülvâhid'di. Dedesi Ebû Ca'

ZÜBEYDE bint CA'FER

fer beyaz tenli oluşu ve güzelliği sebebiyle çocukluğunda ona "Zübeyde" diye hitap ettiğinden bu lakapla meşhur olmuştur (İbn Kesîr, XIV, 202-203). Üç yaşında babasını kaybedince dedesi Mansûr'un himayesinde yetişti. Dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı alanında özel dersler aldı ve Abbâsî sarayının bütün imkânlarından en geniş şekilde faydalandı. Teyzesi Hayzürân'ın isteğiyle, Mehdi-Billâh zamanında Zilhicce 165'te (Temmuz-Ağustos 782) Hârûnürreşid ile Bağdat'taki Huld Sarayı'nda görkemli bir törenle evlendi. Büyük bir ziyafetin verildiği, halka altın, gümüş, misk ve amber dolu kapların dağıtıldığı, İslâm dünyasında geniş yankı uyandırarak ülkenin dört bir yanından kıymetli hediyelerin gönderildiği törende Zübeyde'nin baştan aşağı mücevher, kıymetli taş ve incilerle süslü gelinliğinin ağırlığından dolayı yürüyemediği rivayet edilir. Babasına veya dedesine nisbetle Ümmü Ca'fer, Şevval 170 (Nisan 787) tarihinde doğan tek çocuğu Muhammed'den dolayı da "Ümmülvâhid" künyesini aldı. Zübeyde'nin bu evlilikten Ahmed adlı başka bir çocuğunun daha olduğu şeklindeki rivayet doğru olmamalıdır.

Zübeyde, Hârûnürreşid ile evlendikten sonra Abbâsî sarayında etkin bir rol üstlendi ve halifenin daima en yakınında bulundu. Dokuz veya on bir defa hacca giden Hârûnürreşid'in bu yolculuklarının en az yansında yanında yer aldı. Hârûnürreşid, halife olduktan sonra Huld Sarayı yakınlarında yaptırdığı Karâr adlı köşkü hilâfet sarayı olarak kullanmaya başladı, ardından burası Kasru Zübeyde ve Kasru Ümmü Ca'fer adlarıyla ün kazandı. Yazları Rakka'da oturan Zübeyde, Bağdat'ı özler ve saray şairlerinden halifenin de Bağdat'ı özlemesini sağlayacak kasideler yazmalarını isterdi. Şair Nemerî tarafından kaleme alınan mısralar Zübeyde'nin eşyle birlikte Bağdat'a gitmesini ve şairin de yüklü miktarda câize kazanmasını sağladı (İbnü'l-Mu'tez, s. 246).

Oğlu Muhammed'in 175 (792) yılında Hârûnürreşid tarafından Emîn unvanı ile veliaht tayin edilmesinde Zübeyde'nin önemli etkisi vardır. Hârûnürreşid halifelğe diğer oğlu Me'mûn'u daha lâıyk bulmasına rağmen Hâşimoğulları ile tutkuyla bağlı olduğu Zübeyde'den dolayı Emîn'i veliaht tayin etmek zorunda kaldı. Hârûnürreşid'in bu kararı almasında, Zübeyde'nin desteği sayesinde Abbâsî bürokrasisinde varlığını sürdüren Fazl b. Rebi' gibi devlet adamlarının da etkisi vardır. Fazl'a göre Hâşimî olan annesi Zübeyde'den dolayı Emîn öne

çıkmalıydı. Zübeyde'nin kişiliği ve ekonomik gücü de Emîn'i öne çıkarıyordu.

Bermekîler'in iktidardan uzaklaştırılması gibi Hârûnürreşid'in diğer bazı kararlarında önemli rol oynayan Zübeyde, Yahyâ b. Hâlid başta olmak üzere Bermekîler'in saray ve haremlle ilgili işlere karışmasından, harcamalarını engellemesinden, Emîn'e karşı Me'mûn'un yanında yer almasından ve devlet işlerindeki etkinliklerinden duyduğu rahatsızlığı sıkça şikâyet konusu yapıyordu. Şüphesiz onun bu tavır Hârûnürreşid'in Bermekîler'e yönelik kararında etkili olmuş ve kendisinin desteklediği Fazl b. Rebi'nin vezir tayin edilmesini sağlamıştır (İbnü't-Tıttakâ, s. 210-211). Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Bağdat kadısı olan Hafs b. Gıyâs, Zübeyde'nin vekilinin taraf olduğu bir davanın duruşmasında onun aleyhine karar vermiş, Zübeyde'nin Hafs'ın görevinden azledilmesi için ısrarı Hârûnürreşid'in onu Bağdat kadılığında alıp Kûfe'ye tayin etmesiyle sonuçlanmıştı. Zübeyde, Hârûnürreşid'in ölümünden sonra hilâfete gelen oğlu Emîn ile üvey oğlu Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesinde de etkin rol oynadı. Hârûnürreşid'in son yıllarında Rakka'da yaşayan Zübeyde onun vefatının ardından oğlunun yanına Bağdat'a gitti. Bağdat'ın ileri gelenlerinden, âyan ve eşraftan oluşan çok büyük bir kalabalıkla yola çıkan Emîn annesini Enbâr'da karşıladı; burada başlayan karşılaşma töreni Bağdat'a kadar sürdü. Bundan sonra Zübeyde'nin gücü daha da arttı ve oğlunun kararlarında etkili olmaya başladı. Ancak Zübeyde oğlunun hilâfetini korumaya çalışsa da Me'mûn'un zarar görmesini de istemiyordu.

Daha sonra iki kardeş arasında başlayan iktidar mücadelesinde Me'mûn'un kuvvetleri galip gelerek Bağdat'a girince Zübeyde tutuklandı (196/812). Emîn'in öldürül-

mesinin ardından (198/813) Bağdat'ta çıkan ayaklanma sırasında torunları Abdullah ve Mûsâ ile birlikte şehirden çıkarılarak kayıkla Yukarı Zap üzerindeki Hümeyniyâ'ya gönderildi. Zübeyde'nin, Me'mûn'un Bağdat'a hâkim olmasını sağlayan kumandanı Tâhir b. Hüseyin'in hakaretlerine mâruz kaldığı Me'mûn'a gönderdiği mektuptan ve onun verdiği cevaptan anlaşılmalıdır. Zübeyde oğlunun öldürülmesinden iki ay sonra Bağdat'a döndü ve hayatını burada sakin bir şekilde hayırla uğraşarak geçirdi. Oğlunun ölümünden duyduğu üzüntüyü şair Huzeyme b. Hasan'ın bir mersiyesiyle Halife Me'mûn'a bildirdi; oğlunun kanını talep etmesi yolundaki tavsiyelere de itibar etmedi. Halife Me'mûn kardeşinin ölümüne çok üzüldüğünü ifade ederek üvey annesi ve ailesini her yıl 100.000 dinar ve 1 milyon dirhem yollamak suretiyle himaye etti. Zaman zaman Zübeyde'nin yanına giderek onun gönlünü aldı. Zübeyde'nin başta hac olmak üzere toplum içerisinde görünmesini engelleyecek tedbirler almayı da ihmal etmedi.

Zübeyde, 210 (825) yılında yapılan Halife Me'mûn ile Bûrân Hatice bint Hasan b. Sehl'in düğününde hazır bulundu. Düğünde kendisine gösterilen saygıdan çok memnun kaldı ve Bûrân'a inci ile bezemiş Emevî tarzı bir elbise ile büyük bir köyün gelirini hediye etti. Bundan altı yıl sonra yetmiş bir yaşında Bağdat'ta vefat etti ve Kureyş Kabristanı'na defnedildi (26 Cemâziyelevvel 216 / 11 Temmuz 831). Zübeyde'nin iktâlarından olan mezarlık ve çevresindeki mahalle Zübeydiyye adıyla meşhur olmuş, İmâmîyye Şîası'nın yedinci imamı Mûsâ el-Kâzım ile dokuzuncu imamı Muhammed el-Cevâd et-Taki'nin defnedilmelerinden sonra ise Kâzimeyn adıyla anılmaya başlanmıştır. Mensup bulunduğu aile ve halife eşi olması sebebiyle Zü-

Zübeyde bint Ca'fer'in Hülle-Mekke arasında inşa ettirdiği su kanallarına ait kalıntı

beyde geniş imkânlarla ve güçlü bir nüfuzla sahipti. Nitekim Hârûnürreşid'in çevresinde yaşanan olayları konu edinen Bağdat menşeli "binbir gece masalları"nın önemli kahramanlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Başta Ebû Yûsuf olmak üzere zamanının âlim, edip ve sanatkarlarıyla iyi ilişkiler kurmuştu ve onların meclislerinde bulunmaktan büyük zevk alırdı. İbn Hallikân, çok dindar olan Zübeyde'nin 100 kadar hâfız câriyesi bulunduğunu ve sarayından dışarıya "arı kovarı gibi" Kur'an sesleri yayıldığını kaydeder (*Vefeyât*, II, 314).

Ülkenin çeşitli bölgelerinde kendisine verilen iktâ arazi ve akarlardan aldığı payın yanında babasından kalan miras dolayısıyla önemli bir servete sahip olan Zübeyde muhtaçlara, sâlihlere, ilim adamlarına, hekimlere ve sanatkarlara bol ihسانlarda bulunmuş. Bağdat yanında İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Mekke ve Medine'de çeşitli imar faaliyetlerinde bulunduğu gibi 3 milyon dinar harcayarak Kûfe-Mekke yolunu yaptırmış, daha sonra bu tarihî kervan yolu Derbizübeyde adıyla anılmıştır. Aynı şekilde 213 (828) yılında 1,7 milyon miskal altınla Tâif yolu üzerindeki Tâd dağının eteğinden çıkan suyu Arafat'a getirtmiş, burada yapılan havuzla çevreye taksim edilmiş, kalan su kanallarla Mekke'ye ulaştırılmış ve bu su yolu Aynizübeyde adıyla meşhur olmuştur. Ayrıca Tebriz'in imarında önemli oranda katkıda bulunmuştur (Müstevfi, s. 75; *TA*, XXXI, 17). Tebriz'de günümüze ulaşan en önemli tarihî eser olan ve Zübeyde Hanım adına inşa edilen cami bu esnada yapılmış olmalıdır. Amanos dağlarında Belen Geçidi girişinde konak yeri olan Bağrâs'ta bir aşevi kurduğunu, Bağdat'ta biri Dicle kenarında hilâfet saraylarına yakın bir yerde, diğeri şehrin kuzeyindeki Katîa'da bulunan iki cami yaptırmıştır. Hamdullah el-Müstevfi, Zübeyde'nin Kâşân'ı âdetâ yeniden kurarcasına imar ettiğini kaydeder (*Nüzhetü'l-kulûb*, s. 67).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 258, 417, 473; İbnü'l-Mu'tez, *Tabakâtü's-sü'arâ'* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1375/1956, s. 246; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), VIII, tür.yer.; IX, 287; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 351, 363-364, 397, 402, 423-424; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Ahbârü'n-nisâ'* fi *Kitâbi'l-Eğâni* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1409/1988, s. 24-25; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 397; V, 572; VI, 122, 207, 216, 225, 240, 260, 289-290, 395, 420; IX, 577; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 314-317, 351; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî*, s. 210-211; Müstevfi, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 67, 75, 166; Ebû'l-Fidâ İbn Ke-

sir, *el-Bidâye* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Cize 1418-19/1998, XIII, 403, 562, 585, 626, 641; XIV, 19, 31, 36, 41-42, 48-50, 52, 77, 89, 106, 180, 202-204; Yâsin b. Hayrullah el-Hatîb el-Ömerî el-Mevsilî, *er-Rauzatü'l-feyhâ' fi te-vârihi'n-nisâ'* (nşr. İmâd Ali Hamza), [baskı yeri yok] 1987 (ed-Dârü'l-âlemiyye), s. 354-357; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ili'l-Arab fi 'uşûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), III, 313-315; Kehhâle, *A'lâmü'n-nisâ'*, II, 17-30; N. Abbott, *Two Queens of Baghdad: Mother and Wife of Hârûn al Rashîd*, London 1986, s. 137-264; Vefâ M. Ali, *Nüfûzü'n-nisâ' fi'd-devleti'l-İslâmiyye fi'l-İrâk ve Mısr*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 25-35; G. R. D. King, "Settlement in Western and Central Arabia and the Gulf in the Sixth-Eighth Centuries A.D.", *The Byzantine and Early Islamic Near East* (ed. G. R. D. King – A. Cameron), Princeton 1994, s. 195-200; Ahmed Halil Cum'a, *Nisâ' mine't-târîh*, Dimaşk 1418/1997, s. 301-344; *Binbir Gece Masalları: Resimli Ay Çevirisi* (haz. N. Ahmet Özalp), İstanbul 2007, s. 128-138; Kadir Kan, "Emîretü'l-mü'minîn Zübeyde binti Câfer", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XI/2 (2011), s. 167-198; "Tebriz", *TA*, XXXI, 17; K. V. Zetterstéen, "Zübeyde", *İA*, XIII, 634; Renate Jacobi, "Zubayda bt. Dja'far", *El²* (Ing.), XI, 547-548.

 GÜLGÜN UYAR

ZÜBEYDÎ, Ebû Bekir

(أبو بكر الزبيدي)

Ebû Bekr Muhammed
b. el-Hasen b. Abdillâh
b. Mezhic ez-Zübeydî
(ö. 379/989)

Endülüslü

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

316 (928) yılında İşbîliyye'de (Sevilla) doğdu, burada yetişti ve burada meşhur oldu. Yemen'in büyük kabilelerinden Zübeyd'e mensuptur. Dedeleri Yemen'den Humus'a, oradan da İşbîliyye'ye hicret etmiştir. Zübeydî, Arap dili ve edebiyatı alanında ismini duyurunca Endülüslü Emevî Halifesi II. Hakem tarafından hilâfet merkezi Kurtuba'ya (Cordoba) davet edildi. Burada halifenin oğlu veliaht II. Hişâm'ın özel hocalığını yaptı, bu vesileyle büyük imkânlarla kavuştu. Ayrıca ilmini geliştirmek için uygun bir ortam buldu. Kendisinden lugat ve şiir konularında faydalandığı dönemin otoritesi Ebû Ali el-Kâlf başta olmak üzere muhaddis Kâsım b. Asbağ, Ahmed b. Saîd b. Hazm es-Sadeff'den; nahiv âlimi Muhammed b. Yahyâ er-Rebâhî, Saîd b. Fahlûn b. Saîd ile kendi babasının talebeleri olan İbnü'l-Bâcî el-İşbîlî (Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Şeria) ve İbnü'l-Kütüyye el-İşbîlî'den yararlandı. Aralarında büyük lugat âlimi İbn Sîde'nin babası İsmâil b. Sîde, Arap dili ve edebiyatı âlimi Vezir İbn Ebû Ubeyde (Hassân b. Mâlik), Ubâde b. Mâ-

üşsemâ, Vezir İffîfî (İbnü'l-İffîfî), lugat âlimi Temmâm b. Gâlib (İbnü't-Teyyân) ve kendi oğulları Ebû'l-Kâsım Ahmed ile Ebû'l-Velîd Muhammed'in bulunduğu öğrenciler yetiştirdi. II. Hakem'in vefatı üzerine (366/976) yerine geçen oğlu II. Hişâm, Zübeydî'yi Kurtuba kadılığına tayin etti, ardından emniyet güçlerine (şurta) başına getirdi. Daha sonra memleket özlemi çektiği için İşbîliyye kadılığına gönderdiği Zübeydî 1 Cemâziyelâhîr 379 (6 Eylül 989) tarihinde bu görevde iken vefat etti. Yöneticiler ve ilim adamlarıyla yakın ilişki kuran Zübeydî, zamanında ilmî meselelerin çözümünü hususunda kendisine başvurulmuş bir kişi olmuş, Endülüslü'te IV. (X.) yüzyılın en büyük dil bilginlerinden kabul edilmiştir. Müstakil bir divanı bulunmamakla birlikte kaynaklarda şiirlerinden örnekler yer verilmiştir (Seâlibî, II, 71-72).

Eserleri. 1. el-Vâzih fi 'ilmi'l-Arabiyye. Arap gramerini yalın biçimde veciz bir üslûpla anlatan, özellikle Endülüslü'te ilgi görmüş bir kitaptır (nşr. Emîn Ali es-Seyyid, Kahire 1395/1975; nşr. Abdülkerîm Halîfe, Amman 1382/1962, 1396/1976). Eser üzerine Abdullah b. Muhammed el-Eslemî şerh, Nihâd el-Mûsâ *el-Müstedrek 'alâ Kitâbi'l-Vâzih* adıyla zeyil yazmış (nşr. Abdülkerîm Halîfe, Amman 1978), Abdülkudûs el-Ensârî de *Ma'a Kitâbi'l-Vâzih* ismiyle eserin sunumunu, eleştiri ve analizini yaptığı bir telif ortaya koymuştur (Cidde 1407/1987). **2. Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn. Tabakâtü'n-nahviyyîn, Tabakâtü'n-nühât, Tabakâtü'l-lugaviyyîn ve'n-nühât** adıyla da zikredilen eser, Ebû'l-Esved ed-Düelî'den müellifin hocası Muhammed b. Yahyâ er-Rebâhî'ye kadar nahiv, lugat ve edebiyat alanında 296 kişinin hayatını ve eserlerini konu edinmiştir. En önemli kaynağı Ebû't-Tayyib el-Lugavî'nin *Merâtibü'n-nahviyyîn*'dir. II. Hakem'in emriyle 363-365 (974-976) yıllarında telif edilen eserde dil mektepleri âlimleri bazı tabakalara ayrılmış, nahivcilerle lugatçılar ayrı ayrı bölümlerde ele alınmış, Basra, Kûfe, Karaviyyûn ve Endülüslü dil mektepleri tek tek sayılıp başlangıçtan Zübeydî'nin dönemine kadar geçen pek çok müellif hakkında bilgi verilmiş, dilciler buldukları yerlere ve izledikleri metotlara göre tasnif edilmiş, bu arada ilmî şecereleri de kaydedilmiştir (nşr. Matteo, Roma 1919; kısmen nşr. Fritze Krenkow, *RSO*, VIII, Roma 1919-1920, s. 107-156; nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1952, 1373/1954, 1392/1973, 1984). **3. Muhtaşarü'l-Ayn.** Arap dilinin ilk tam sözlüğü olan Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-*